

Ενότητα 1^η: Τα πρώτα βήματα του σοσιαλισμού στην Ελλάδα

Σπύρος Μαρκέτος, Επίκουρος Καθηγητής
Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Περιεχόμενα ενότητας

1. Λόγοι της καθυστερημένης ανάπτυξης του σοσιαλισμού στην Ελλάδα.
2. Επτάνησα και οι απαρχές του σοσιαλιστικού κινήματος.
3. Ληστές και αναρχικό κίνημα.
4. Διανοητικές ρίζες του σοσιαλισμού.

Σκοποί ενότητας

- Η παρουσίαση των πρώτων βημάτων του σοσιαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα και η εξέταση των λόγων καθυστέρησης του σε σχέση με τις δυτικές χώρες.
- Η παρουσίαση των ιδεολογικών πρόδρομων του σοσιαλισμού στην αρχαιότητα και το Μεσαίωνα.
- Η εξοικείωση με βασικές έννοιες όπως «σοσιαλισμός», «μαρξισμός», «αριστερά», «εργατικό κίνημα».

Η Ελλάδα το 19ο αιώνα

- Η Ελλάδα είχε πιο δημοκρατικό καθεστώς από άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Είχε σχετικά δημοκρατικό σύνταγμα μετά το 1864, ενώ μέσω πελατειακών δικτύων, υπήρχε κάποιος τύπος πρόσβασης των αγροτών στο κράτος.
- Σαν αποτέλεσμα δεν αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ιδεολογική πολιτική, αλλά ταυτόχρονα δεν υπήρχε οργανωμένη εκμετάλλευση και καταστολή όπως στα δυτικά κράτη.
- Το σύστημα αφορούσε κυρίως την Παλαιά Ελλάδα (Πελοπόννησος, Στερεά, Κυκλάδες).

Η Ευρώπη το 19ο αιώνα

- Στη Βόρεια Ευρώπη δεν υπήρχε ούτε πρόσβαση ούτε μικροωφελήματα για το φτωχό, που ήταν αναγκασμένος να οργανωθεί για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά του.
- Στο έδαφος αυτό αναπτύχθηκαν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα με δημοκρατικά αιτήματα, όπως η καθολική ψηφοφορία των ανδρών.
- Δεν υπήρχαν στοιχειώδη δημοκρατικά δικαιώματα στην Ευρώπη (ελευθεροτυπία, συνέρχεσθαι, συνεταιρίζεσθαι, κτλ) σε αντίθεση με την Ελλάδα. Η καταστολή ήταν επίσης πολύ μεγάλη, στις απεργίες υπήρχαν συχνά νεκροί (όπως χαρακτηριστικά απεικονίζεται στο μυθιστόρημα «Ζερμινάλ» του Εμίλ Ζολά και στην ταινία που γυρίστηκε με βάση αυτό).

Λόγοι «καθυστερήσης» του σοσιαλισμού στην Ελλάδα

- Στην Ελλάδα υπήρχε σκληρή καταστολή αλλά λιγότερη συγκριτικά με τις δυτικές χώρες.
- Η μικρότερη καταστολή σε συνδυασμό με το πελατειακό κράτος απέτρεπε το λαό από το να στραφεί στο σοσιαλισμό.
- Ο σοσιαλισμός αναπτύχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} και κυρίως στις αρχές του 20^{ου}, όταν η Ελλάδα προσχώρησε στο διεθνή οικονομικό έλεγχο, κάτι σαν το σημερινό μνημόνιο, με αποτελέσματα πείνα, αύξηση φορολογίας και μαζική μετανάστευση, κυρίως προς τις ΗΠΑ.

Επτάνησα: 1ο σοσιαλιστικό κίνημα

- Το πρώτο σοσιαλιστικό κίνημα φτιάχνεται γύρω στο 1900.
- Προϋπήρχαν σοσιαλιστικές ομάδες και μεμονωμένοι σοσιαλιστές, κυρίως διανοούμενοι.
- Στα Επτάνησα, που είχαν κοινωνική δομή αντίστοιχη των δυτικών κοινωνιών, φτιάχτηκαν τα πρώτα κινήματα ριζοσπαστών, αρχικά με εθνικιστικό προοδευτικό πρόσημο και έπειτα με πιο ριζοσπαστικό προσανατολισμό. Οι φτωχοί στα Επτάνησα ήταν σε χειρότερη θέση απ' ό,τι στην υπόλοιπη Ελλάδα (κι αντίστοιχα οι πλούσιοι σε πολύ καλύτερη).
- Στα Επτάνησα φτιάχνεται το πρώτο σύγχρονο κίνημα, των Ριζοσπαστών. Δεν είναι ακριβώς σοσιαλιστικό, είναι παρόμοιο με αυτό των χαρτιστών στην Αγγλία. Το κίνημα είναι ισχυρό κυρίως στην Κεφαλλονιά.

Αντιμοναρχικοί και σοσιαλιστές

- Το κίνημα των Ριζοσπαστών διαλύθηκε όταν έγινε η ένωση με την Ελλάδα, ενώ οι ηγέτες του ενσωματώθηκαν στο κοινοβούλιο. Άφησε όμως παρακαταθήκες, καθώς οι πρωτεργάτες του ΣΕΚΕ και του σοσιαλιστικού κινήματος ήταν συνήθως είτε εβραίοι είτε κεφαλονίτες.
- «Δημοκρατικός» σήμαινε κυρίως αντιβασιλικός, που την περίοδο εκείνη θεωρούνταν χειρότερο από το να είναι κανείς σοσιαλιστής.
- Το κόμμα των Ριζοσπαστών ήταν πολύ θολό ιδεολογικά. Προωθούσαν την ιδέα της δημοκρατίας (αντιμοναρχία, πραγματική δημοκρατία). Αποτελούνταν κυρίως από αστούς, ακόμα και ευγενείς.

Το αναρχικό κίνημα το 19^ο αιώνα

- Στη δυτική Πελοπόννησο υπήρχαν πολύ σκληρές ταξικές σχέσεις, λόγω ανομίας της τοπικής αστικής τάξης: εκεί φτιάχτηκε ισχυρό (για τα μέτρα της Ελλάδας) αναρχικό κίνημα με επίδραση από την Ιταλία, καθώς μέρος των προσφύγων Ιταλών αναρχικών κατέφευγε στην Πάτρα.
- Τον 20^ό αιώνα οι ηγέτες του αναρχικού κινήματος είτε μετασχηματίστηκαν σε σοσιαλιστές είτε πήγαν προς το μοναρχισμό (μετάβαση μέσω του εθνικισμού).
- Το αναρχικό κίνημα δεν ήταν συγκρίσιμο με τα ευρωπαϊκά κινήματα ούτε σε μέγεθος ούτε σε βάθος. Ακολουθούσε πρακτικές τρομοκρατίας λόγω χαμηλής δικτύωσης. Αναπτύχθηκε στην Ηλεία, στην Κεφαλονιά κτλ.

Οι ληστές

- Δεν υπάρχουν τεκμήρια που να συνδέουν τους ληστές/κλέφτες με το σοσιαλιστικό ή το αναρχικό κίνημα. Οι ληστές ζούσαν στα βουνά και επιτίθενται σε πλούχοντες - η ληστεία γνώριζε έξαρση κάθε φορά που είχαμε κοινωνική κρίση (όπως προκύπτει από τα αρχεία των προξενικών αρχών).
- Υπήρχαν μορφές κοινωνικής ληστείας που περιγράφονται στο βιβλίο «Οι Ληστές» του Έρικ Χόμπσμπουμ. Αντίστοιχο βιβλίο έχει γράψει ο Κολιόπουλος για την Ελλάδα από συντηρητική σκοπιά.
- Υπήρχαν και κοινωνικές διαστάσεις στην ληστεία, η οποία εξαλείφθηκε με τον Εμφύλιο, όταν το κράτος προσπάθησε και τελικά κατάφερε να ελέγξει τα βουνά.

Οι Ληστές (2)

- Συνήθως οι ληστές, όποτε σχετίζονταν με την πολιτική, είχαν κυρίως σχέσεις με τους συντηρητικούς. Ήταν μια κοινωνική αντίδραση στον καπιταλισμό που είχε να κάνει με το παρελθόν αλλά δεν μπορούσε να αποτελέσει σοβαρό αντίβαρο.
- Το πλαίσιο των μαζικών αγώνων ήταν το έδαφος της αντίστασης στη νέα εποχή που έφερνε ο καπιταλισμός και στην Ελλάδα.

Λόγοι αδυναμίας του σοσιαλιστικού κινήματος

- Η εξέλιξη του σοσιαλισμού δεν είχε γερές βάσεις: είχε κάποιο έρεισμα στα πρώτα βιομηχανικά κέντρα, αλλά δεν υπήρχε απαραίτητα ταύτιση των συνδικαλιστικών αγώνων με τις σοσιαλιστικές ιδέες. Δυσχεραίνονταν από τις ευκαιρίες κοινωνικής ανέλιξης που υπήρχαν στην Ελλάδα, είτε λόγω παράδοσης, είτε λόγω δυνατότητας γεωγραφικής μετακίνησης, κυρίως μέχρι το Μεσοπόλεμο. Πολύς κόσμος πίστευε ότι μπορούσε να βελτιώσει τη θέση του εντός του συστήματος.
- Η διέξοδος της μετανάστευσης αφορούσε τις πιο δυναμικές μερίδες, που ειδάλλως πιθανόν να προκαλούσαν πολιτικό πρόβλημα στο καθεστώς.

Τα πρώτα βήματα του σοσιαλισμού στην Ελλάδα

- Ο Παναγιώτης Νούτσος περιγράφει στο βιβλίο του «Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα» στοιχεία μεταφοράς των ιδεών των ευρωπαϊών σοσιαλιστών στην Ελλάδα.
- Υπήρχαν κάποιες ομάδες που αναπτύσσονταν: διανοούμενοι και ακτιβιστές όπως ο Καλλέργης, που δεν είχαν όμως πραγματική επίδραση στις πολιτικές εξελίξεις. Δεν ήταν καν οργανωμένοι σε εθνικό επίπεδο, δεν είχαν πολιτικές αξιώσεις, ήταν πολύ πίσω ακόμα και σε σχέση με χώρες όπως η Βουλγαρία και η Σερβία.
- Δεν υπήρχε πρωτότυπη σοσιαλιστική σκέψη στον ελληνικό χώρο μέχρι τον 20ό αιώνα, όπου εμφανίζεται ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, που γίνεται και ο πρώτος σοσιαλιστής πρωθυπουργός της Ελλάδας το 1924.

Διανοητικές ρίζες του σοσιαλισμού

- Κυρίαρχη φιγούρα είναι ο Καρλ Μαρξ. Υπήρχαν πολλοί πριν από αυτόν που ο Μαρξ τους ονόμαζε ουτοπικούς σοσιαλιστές: Σεν Σιμόν, Όουεν, Φουριέ κ.ά.
- Συνδέεται με τον πολιτειακό ριζοσπαστισμό και τον ρεπουμπλικανισμό (δημοκρατισμό) του Τόμας Πέιν: Άγγλος διανοητικός πρωτεργάτης της αμερικανικής επανάστασης, η σκέψη του οποίου αποτελεί το αριστερό όριο της φιλελεύθερης σκέψης της εποχής.

Διανοητικές ρίζες του σοσιαλισμού (2)

Βαθύτερες ρίζες/ διανοητικές καταβολές:

- Νεοστωικισμός της αρχαιότητας: εμφανίστηκε όταν είχαν προκύψει αντίστοιχα προβλήματα με της νεωτερικότητας, όταν είχε ενωθεί υπό τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ένα μεγάλο κομμάτι της οικουμένης. Φιλοσοφία που αναπτύχθηκε στο ρωμαϊκό κόσμο, παιδί του επικουρισμού (βάρος στη ζωή και την απόλαυσή).
- Διαφορά μεταξύ επικουρισμού και νεοστωικισμού: η κοινωνική συνείδηση που πρόβαλλε ο δεύτερος. Η κοινωνική προσφορά παρουσιάζεται ως στοιχείο της ατομικής ευζωίας.
- Κεντρική μορφή ήταν ο φιλόσοφος Σενέκας.

Διανοητικές ρίζες του σοσιαλισμού

(3)

- Η φιλοσοφία του Σενέκα γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη, αλλά επισκιάστηκε από το χριστιανισμό, ο οποίος απεμπόλησε τα στοιχεία κοινωνικής κριτικής στην πορεία προς την κατοχύρωση του ως επίσημη θρησκεία.
- Υπήρχαν αρκετά ριζοσπαστικά ρεύματα και κινήματα στην αρχαιότητα (πχ κινήματα απελευθέρωσης σκλάβων, όπως του Σπάρτακου στη Ρώμη) που όμως ποτέ δε συγκροτήθηκαν γύρω από μια μεγάλη αφήγηση / μια ιδεολογία.
- Ο κυνισμός και ο νεοστωικισμός που ήταν παραπλήσιες φιλοσοφίες έδιναν έμφαση στο στοιχείο της ατομικής επιλογής.

Προ-σοσιαλιστικές ιδέες στον Μεσαίωνα

- Στο Μεσαίωνα υπήρχαν πολλές αιρέσεις με πρωτοσοσιαλιστικά χαρακτηριστικά, καθώς η πολιτική διατυπωνόταν τότε με θρησκευτικούς όρους: το Ισλάμ, το κίνημα των Βογομίλων (με πρώιμα στοιχεία σοσιαλιστικά/αναρχικά) και των Καθαρών (βόρεια Ιταλία, νότια Γαλλία, Καταλονία)
- Η αίρεση των Καθαρών αποτέλεσε μεγάλο κίνδυνο για την Καθολική Εκκλησία καθώς ήταν πιο οργανωμένη από τις άλλες αιρέσεις (απέκτησαν επισκόπους, σύνοδους κτλ).
- Η 5η σταυροφορία στράφηκε ενάντια στους Καθαρούς και τους κατέστρεψε, μαζί με άλλα κινήματα (όπως αυτό των φραγκισκανών, που είχε προοδευτικές ιδέες αλλά δεν τα έβαζε με την εξουσία).

Προ-σοσιαλιστικές ιδέες στον Μεσαίωνα (2)

- Υπάρχουν και γυναικεία κινήματα, όπως οι αδελφές Μπεγκουίνες (Beguines) στις Κάτω Χώρες, που μόρφωναν τα μέλη τους και έφτιαχναν δομές κοινωνικής πρόνοιας (ορφανοτροφεία, σχολεία, συσσίτια κλπ).
- Οι προοδευτικές ιδέες της εποχής χρησιμοποιούσαν θρησκευτική διάλεκτο. Η πολιτική γλώσσα δεν υπήρχε στον Μεσαίωνα, όπου οι γλώσσες των ιδεών ήταν η νομική και κυρίως η θεολογική. Η πολιτική δεν νοούνταν ως διακριτή δραστηριότητα.
- Η γλώσσα του σύγχρονου σοσιαλισμού διαμορφώνεται στο Διαφωτισμό, που αποσυνδέει την πολιτική από τη θρησκευτική φιλοσοφία.

Ο επιστημονικός σοσιαλισμός

- Ο πιο επιφανής εκπρόσωπος του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού ήταν ο Καρλ Μαρξ (1818-1883).
- Ο Μαρξ αυτοπροσδιορίζει τις ιδέες του ως επιστημονικό σοσιαλισμό, σε αντίθεση με τις ιδέες των προγενέστερων σοσιαλιστών.
- Ο επιστημονικός σοσιαλισμός (μαρξισμός) αποτελεί ολοκληρωμένο σύστημα ιδεών. Σε μεταγενέστερες αντιπαραθέσεις μεταξύ των σοσιαλιστών, η σωστή κατανόηση του μαρξισμού ήταν συχνά επίδικο (πχ ο Λένιν κατηγορούσε τους πολιτικούς του αντιπάλους πως διαστρέβλωναν τον μαρξισμό).

Ορολογία

- Η αριστερά, ο σοσιαλισμός, ο κομμουνισμός και ο μαρξισμός είναι διαφορετικά πράγματα:
 - Αριστερά: πολιτικός χώρος
 - Σοσιαλισμός: πολιτική ιδεολογία, την οποία ασπάζεται ο κορμός του αριστερού χώρου
 - Κομμουνισμός: πολιτικό ρεύμα, τμήμα του σοσιαλιστικού χώρου
 - Μαρξισμός: πολιτική φιλοσοφία, που ενσαρκώνεται σε σοσιαλιστικά κινήματα
- Οι αναρχικοί είναι επίσης τμήμα της αριστεράς.

Νορμπέρτο Μπόμπιο (1909 – 2004)

- Καθηγητής πολιτικής φιλοσοφίας του πανεπιστημίου του Τορίνου, γερουσιαστής της Αριστεράς, φιλελεύθερος και όχι σοσιαλιστής. Πήρε μέρος στην Αντίσταση εναντίον του φασισμού και φυλακίστηκε.
- Έγραψε μεταξύ άλλων το έργο «Δεξιά και Αριστερά».
- Ο Μπόμπιο δίνει έναν ευρύ ορισμό της αριστεράς, ως ο χώρος που αγωνίζεται για την ισότητα και την απελευθέρωση.

Φιλελευθερισμός και Αριστερά

- Οι φιλελεύθεροι δεν είναι στο σύνολό τους στην αριστερά (οι περισσότεροι είναι δεξιοί φιλελεύθεροι). Είναι υπέρ μιας εξαιρετικά στενής αντίληψης της ελευθερίας και της ισότητας.
- Το 19^ο αιώνα οι φιλελεύθεροι ήταν κατά κανόνα εναντίον της δημοκρατίας, καθώς ισχυρίζονταν πως ο εκδημοκρατισμός δίνοντας δύναμη στις μάζες θα στερήσει την ελευθερία από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα.

Ισότητα και κοινωνικές ανάγκες

- Η έννοια της ισότητας έχει πολλές ερμηνείες στη πολιτική. Για τον Μαρξ η ισότητα δεν είναι αναγκαία αρχή του κομμουνισμού. Στη θέση της ο μαρξισμός αντιπαραθέτει τη θέση «από τον καθένα ανάλογα με τις δυνατότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του».
- Ο σοσιαλισμός εισάγει την πολιτική των ανθρωπίνων αναγκών ως βασική έννοια: η κοινωνική ζωή πρέπει να είναι προσανατολισμένη στις ανάγκες των ανθρώπων.
- Ο ορισμός και η πολιτική αναγνώριση των κοινωνικών αναγκών αποτελεί μέχρι τις μέρες μας πεδίο πολιτικής διαπάλης (π.χ. το νερό αναγνωριζόταν ως δημόσιο αγαθό ενώ τώρα επιχειρείται η ιδιωτικοποίησή του).

Αριστερά και Δεξιά

- Αυτοί που υποστήριζαν, κυρίως τις προηγούμενες δεκαετίες, πως η διάκριση αριστερά-δεξιά είναι ξεπερασμένη, προσπαθούσαν να συγκαλύψουν τις κοινωνικές ανισότητες και ανελευθερίες.
- Ο σοσιαλισμός είναι το κομμάτι της αριστεράς που διεκδικεί την κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής (εργοστάσια, γη, γνώση κλπ).
- Στον τρόπο κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής (πχ κρατικός έλεγχος, συνεταιρισμοί κλπ) υπήρξαν, και συνεχίζουν να υπάρχουν, διαφορετικές προσεγγίσεις μεταξύ των σοσιαλιστών.

Βιβλιογραφία

1. Geoff Eley, *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς 1923 - 2000*, μετάφραση Θανάσης Κατσικερός, εισαγωγή-επιμέλεια Σπύρος Μαρκέτος, Σαββάλας, Αθήνα 2010.
2. Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Εξάντας 1978.
3. Αντώνης Λιάκος, *Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η Σοσιαλιστική Νεολαία. Τα καταστατικά τους*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής
4. Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών*. Αθήνα: Ίδρυμα Ερευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος 1993.

Βιβλιογραφία (2)

5. Αντώνης Λιάκος, *«Οι δυνατότητες πρόσληψης του μαρξισμού στην Ελλάδα το 19ο αιώνα»*, στο Γιώργος Β. Δερτιλής, Κώστας Κωστής (επιμ.), *Θέματα νεοελληνικής ιστορίας (18ος-20ός αιώνας)*, Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή 1991.
6. Σπύρος Μαρκέτος, *«Η ελληνική αριστερά»*, στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003
7. Σεραφείμ Μάξιμος, *Κοινοβούλιο ή δικτατορία; Θεσσαλονίκη: Μ. Τριανταφύλλου και Σια 1930.*
8. Αβραάμ Μπεναρόγια. *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου. Αθήνα: Κομμούνα 3 1986*

Βιβλιογραφία (3)

9. Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*. Αθήνα: Γνώση.
10. Αλέξανδρος Παπαναστασίου, *Μελέτες, Λόγοι, Αρθρα*, πρόλογος Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος, επιμέλεια Ξενοφών Λευκοπαρίδης, τ. Α'-Β'. Αθήνα: ΜΙΑΤΕ 3 1988.
11. Παντελής Πουλιόπουλος, *Κείμενα*. Αθήνα: Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη 1979.
12. Παντελής Πουλιόπουλος, *Πόλεμος κατά του πολέμου*, Διεθνής Βιβλιοθήκη 1976.
13. Δημήτριος Πουρνάρας, *Ιστορία του αγροτικού μας κινήματος*, Αθήνα 1931.

Βιβλιογραφία (4)

14. Ρένα Σταυρίδου-Πατρικίου, *Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο. Σοσιαλισμός, δημοτικισμός και μεταρρύθμιση*. Αθήνα: Θεμέλιο 1988.
15. Σπάρτακος. *Αριστερή αντιπολίτευση του ΚΚΕ. Κείμενα 1928*. Αθήνα: Ουτοπία, χ.χ. [1982].
16. Σπάρτακος. *Κείμενα 1930-1932*, Αθήνα: Ουτοπία 1986.
17. Δημήτρης Α. Στρατής, *40 χρόνων αγώνες των ελλήνων σιδηροδρομικών. 1905-1945*. Αθήνα 1959.

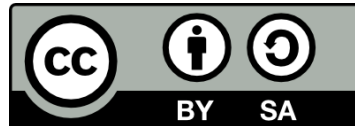
Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Μαρκέτος Σπύρος, «Ο σοσιαλισμός στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα. Τα πρώτα βήματα του σοσιαλισμού στην Ελλάδα». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: http://opencourses.auth.gr/eclass_courses.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Γιώργος Μαριάς
Θεσσαλονίκη, Εαρινό Εξάμηνο 2014

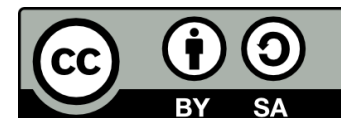

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

